

І. Ю. Підоричева,
доктор економічних наук,
ORCID 0000-0002-4622-8997,
e-mail: pidoricheva@nas.gov.ua,

О. В. Ліщук,
аспірант,
ORCID 0000-0003-2157-2473,
e-mail: olishchuk@gmail.com,

Інститут економіки промисловості НАН України, м. Київ

АКТУАЛЬНІ НАПРЯМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІНДУСТРІАЛЬНИХ ПАРКІВ І КЛАСТЕРІВ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ТА ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Війна, розв'язана Російською Федерацією проти України, стала безпрецедентним у новітній історії викликом, що призвела до колосальних втрат в усіх сферах життя українського народу. Українська держава зіткнулася з серйозними, важкими наслідками російської воєнної агресії, які торкнулися, зокрема і діяльності підприємств, їх бізнес-процесів, логістичної діяльності, настроїв щодо майбутнього. Однак попри те, що кризові ситуації зазвичай асоціюються з негативними наслідками, вони також спонукають підприємства до диверсифікації діяльності, перегляду бізнес-моделей та створення нових бізнесів [1; 2]. Відмова підприємств від усталеної моделі поведінки, пошук нових партнерів і ринків, генерування нових бізнес-ідей сприятиме їх виживанню та адаптації до нових, нестабільних умов діяльності. Індустріальні парки (ІП) і кластери завдяки своїм перевагам здатні посприяти цих процесам.

Індустріальні парки створюють для підприємств спеціальні стимулюючі режими діяльності (податкові, кредитні, митні тощо), формують своєрідну місцеву екосистему з усіма необхідними інженерними спорудами та комунікаційними мережами (водо- і газопостачання, електро- і телефонні мережі, Інтернет тощо), логістичними об'єктами (склади, термінали, порти, аеропорти, залізничні станції тощо), соціальною інфраструктурою (житлові будинки, школи, медичні заклади, спортивні споруди, культурні та розважальні заклади тощо), зі спеціальними центрами підтримки та обслуговування бізнесу з юридичних, бухгалтерських, фінансових та інших питань, з доступом до бізнес-інкубаторів, науково-дослідних лабораторій, полігонів для тестування нових розробок та інших об'єктів інноваційної інфраструктури. Теоретичні та емпіричні дослідження свідчать, що завдяки цьому підприємства можуть значно скоротити виробничі та адміністративні витрати, отримати доступ до нових технологій і споживачів, налагодити співпрацю з іншими підприємствами, науково-дослідними організаціями

та університетами, що сприяє розвитку досліджень та інноваційної діяльності, освоєнню нових ринків збуту та відкриттю нових можливостей для розширення бізнесу.

Зі свого боку *кластери* об'єднують підприємства суміжних галузей з іншими організаціями та установами, які зазвичай розташовані в одному регіоні, в єдину підприємницьку систему, що сприяє їх взаємовигідній співпраці, обміну знаннями, досвідом і ресурсами, підвищенню ефективності діяльності їх учасників та конкурентоспроможності продуктів (послуг), що ними виробляються (надаються). Кластеризація підприємств робить їх стійкішими до наслідків економічних криз, як порівняти їх з підприємствами, що працюють поза межами кластерів, зменшує розриви в комунікаціях, підвищуючи рівень довіри між учасниками [3, с. 14], дозволяючи їм відновлюватися швидше та досягати значно кращих результатів діяльності. Так, дослідження [4], показало, що 40% підприємств, які є учасниками кластерів, відмітили позитивний вплив їхньої скоординованої діяльності на показники прибутковості бізнесу, зростання доданої вартості та рівня заробітної плати. Кластеризація підприємств сприяє спільному розв'язанню проблем, усуненню розривів у внутрішніх ланцюгах доданої вартості та забезпеченню їх цілісності, знижує витрати і ризики, розширює діяльність учасників кластерів завдяки виходу на міжнародний рівень, а також розвитку в їх межах досліджень та інновацій, що у кінцевому підсумку втілюється в економічному зростанні та підвищенні якості життя населення.

Беручи до уваги досвід діяльності цих підприємницьких систем в Україні [5; 6], можна зазначити, що вони мають потенціал для розвитку та протидії кризовим явищам і можуть стати каталізаторами сучасної та повоєнної відбудови країни та її регіонів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика розвитку індустріальних парків і кластерів вже тривалий час цікавить багатьох зарубіжних та українських фахівців. Наразі ці підприєм-

ницькі системи розглядаються у різних контекстах – як з точки зору підвищення економічної ефективності та конкурентоспроможності підприємств та економічних систем на макро- і мезорівнях, так і з позиції їхнього впливу на сталий і стійкий розвиток країн та регіонів (локальних територій). Серед зарубіжних фахівців, що на даний час приділяють особливу увагу дослідженню проблем і перспектив розвитку індустріальних парків можна відзначити праці S. Falahatdoost і X. Wang (School of Architecture, Southeast University, Nanjing, China) [7], які оцінили взаємозв'язок створення індустріальних парків з рівнем сталості на прикладі Ірану і Туреччини за період з 1980 по 2019 р. Результати цього дослідження показали, що індустріальні парки сприяють економічному розвитку регіонів, доводячи свою необхідність і важливість. Водночас вони загострюють екологічні проблеми, погіршуючи стан навколишнього середовища, що вимагає зміни моделей їх функціонування у бік зеленої економіки.

M. Le Tellier, L. Berrah, J.-F. Audy, B. Stutz і S. Barnabé (Univ. du Québec à Trois-Rivières, Trois-Rivières, Canada; Univ. Grenoble Alpes, Univ. Savoie Mont Blanc, CNRS, Chambéry, France) [8] зазначають, що наразі індустріальні парки стикаються з різними проблемами, залежно від їх географічного, економічного та соціального середовища. Деякі з цих проблем, як-от старіння інфраструктури, затори на дорогах, розрідження ґрунту (перехід його в текучий стан), брак робочої сили, впливають на їх привабливість. Інші проблеми, такі як поведження з відходами, забруднення повітря або інтенсивне використання ресурсів і землі, пов'язані з впливом індустріальних парків і компаній-резидентів на навколишнє середовище. Як наслідок, місцева влада та забудовники переосмислюють дизайн і моделі функціонування індустріальних парків, вводять поряд з економічними, ще й екологічні та соціальні виміри, щоб підвищити їх сталість. У цьому контексті автори дослідження пропонують метод оцінки сталості індустріальних парків, покликаний спростити прийняття «сталих» рішень їх менеджерами.

A. Anastasovski (International Balkan University, Skopje, Macedonia) [9] аналізує різні види індустріальних парків з позиції факторів, що мають на них потенційний вплив: законодавства та нормативних актів, соціально-економічного аспекту, управління, технічного аспекту, будівництва та питань сталості. Він обґрунтовує, що основною силою впливу на діяльність парків є законодавчі рішення та підзаконні акти, які здатні забезпечити їх швидке зростання та сталість розвитку.

Огляд і характеристику промислових кластерів Великої Британії, оцінку потенційних витрат на промислову декарбонізацію країни представлено в роботі C. Calvillo, K. Turner, A. Katris (Centre for Energy Policy, School of Government and Public Policy, University of Strathclyde, Glasgow United Kingdom), J. Race і E. Chang (Naval Architecture, Ocean and Ma-

rine Engineering department, University of Strathclyde) [10]. D. Guo (Brunel University London, Kingston Lane, United Kingdom), K. Jiang (University of Nottingham, Jubilee Campus, United Kingdom), C. Xu (Stanford University, Encina Hall, 616 Jane Stanford Way, Stanford, United States of America) і X. Yang (ShanghaiTech University, Pudong, Shanghai, China) [11] виявили, що промислові кластери Китаю значно підвищують продуктивність місцевої промисловості. Це відбувається не лише завдяки вищій середній продуктивності фірм, але й внаслідок більш ефективного перерозподілу ресурсів між фірмами в межах кластерів. S. Yoon і K. Nadvi (University of Manchester, Manchester, UK) [12] зосереджуються на негативних результатах діяльності кластерів, підкреслюючи, що поряд з економічним успіхом і міжнародною конкурентоспроможністю країн і регіонів, вони також спричиняють негативний вплив на навколишнє середовище. Керуючись поглядами промислової екології, вони пропонують підхід до розбудови екологічно ефективного промислового кластеру на прикладі Південної Кореї.

В Україні, крім Інституту економіки промисловості НАН України, теоретичним і практичним аспектам проблем діяльності та розвитку індустріальних парків і кластерів присвячено дослідження, виконані в Інституті економіки і прогнозування НАН України, Інституті ринку і економіко-екологічних досліджень НАН України, Науково-дослідному центрі індустріальних проблем розвитку НАН України, Національному інституті стратегічних досліджень, інших аналітичних і професійних асоціаціях. Це, зокрема роботи В. Галасюка [13], І. Єгорова, О. Бойко, В. Григи [14], Ю. Кіндзерського [15], О. Лайка, С. Коваленка, О. Білоусова [16], В. Ляшенка, Н. Трушкіної [17-19], В. Хаустової [17], О. Собкевич [20], Г. Шевцової, Н. Швець [21; 22], напрацювання Асоціації підприємств промислової автоматизації України, Українського кластерного альянсу [6; 23; 24]. Загалом науковий доробок як зарубіжних, так і українських фахівців є глибоким і різновекторним, а, отже, може бути використаний як основа для подальших наукових розвідок у сфері формування та розвитку індустріальних парків і кластерів. Особливо це набуває актуальності з погляду невідкладної необхідності сучасної і повоєнної відбудови України та ключової ролі, яку можуть відіграти індустріальні парки і кластери у пришвидшенні цих процесів.

З огляду на зазначене, **метою статті** є визначення та обґрунтування актуальних напрямів і перспектив розвитку індустріальних парків і кластерів в Україні для пришвидшення сучасної та повоєнної відбудови національної економіки.

Викладення основного матеріалу дослідження. Зважаючи на виклики та вимоги сучасного та повоєнного часу, доцільно визначити такі напрями та перспективи розвитку індустріальних парків і кластерів в Україні:

1. Відновлення діяльності індустріальних парків, діючих до початку воєнного стану, облаштування ІП, включених до Реєстру, необхідною інженерно-транспортною інфраструктурою, у тому числі як майданчиків для релокації підприємств. Так, за даними Мінекономіки України, станом на 01.01.2023 р. до Реєстру індустріальних парків включено 60 ІП, з яких лише 7 забезпечені фізичною і транспортною інфраструктурою – це індустріальні парки «Вінницький», «Вінницький кластер холодильного машинобудування», «Ланнівський», «Л-Таун», «Мироцьке», «Соломоново», «Спарроу Парк Львів». З часу створення перших індустріальних парків у 2014 р. заходи щодо їхнього облаштування були профінансовані в обсязі 1 188,151 млн грн, з яких переважна більшість коштів (85,5% або 1015,8 млн грн) надійшла від ініціаторів створення приватних ІП та керуючих компаній ІП і лише 172,32 млн грн профінансовано за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів. У 2022 р. видатки на облаштування ІП з державного бюджету не здійснювалися, а з місцевих бюджетів були скорочені. Господарська діяльність проваджується наразі лише одним учасником в ІП «Вінницький кластер холодильного машинобудування», інших – призупинена. Загальна сума залучених індустріальними парками інвестицій склала понад 450 млн грн, з них 7 млн грн залучено у 2022 р. вищезазначеним учасником. Усього в ІП створено 743 робочих місця [5]. Ураховуючи, що до початку воєнного стану господарська діяльність провадилася лише у 4 ІП, такий результат можна охарактеризувати як досить задовільний і такий, що свідчить про потенціал для відновлення діяльності ІП у сучасних і повоєнних умовах. Водночас реалізація таких можливостей потребуватиме комплексних дій з боку держави у напрямі насамперед забезпечення безпеки регіонів в цілому, підприємств та їх персоналу, які працюють в індустріальних парках, зокрема. Наразі при систематичних ракетно-дронових атаках РФ регіонів України такими системами захисту є установки протиповітряної оборони. Окрім цього, потрібні плани евакуації та захисту підприємств та їх персоналу у випадку військового нападу. Відповідно до цього, у березні 2022 р. Кабінетом Міністрів України було ініційовано реалізацію Програми релокації підприємств, яка регламентується низкою нормативно-правових актів [25; 26] і передбачає вжиття невідкладних заходів з евакуації підприємств із зон бойових дій або наближених до них територій в безпечні регіони, здебільшого західні. Додатковими заходами щодо забезпечення безпеки підприємств можуть розглядатися дрони для контролю території, передові системи моніторингу технічного стану споруд та обладнання, особливо на виробництвах з підвищеним ризиком, системи кібербезпеки тощо.

У перші місяці після повномасштабного воєнного вторгнення РФ в Україну індустріальні парки розглядалися як потенційні майданчики для релока-

ції підприємств. Однак виявилось, що насправді вони не мають готових приміщень для перенесення підприємств, не знайшлося їх і на вільних землях браунфілд. Ці обставини, а також реформа системи державного стимулювання ІП, в межах якої у червні 2022 р. було внесено зміни до Податкового та Митного кодексів України, спонукали власників територій браунфілд до створення ІП. Так, у 2022 р., за інформацією Мінекономіки України, було створено 14 ІП, зареєстровано – 9, більшість з них у промислових зонах, серед них: ІП «Марамуреш» у Закарпатській області (деревообробка, виробництво меблів), «Л-Таун парк» у Київській області (аграрна промисловість та машинобудування), «Західноукраїнський промисловий ХАБ» у Тернопільській області (виробництво харчових продуктів та легка промисловість) [5]. Зважаючи на незадовільний стан підготовки більшості ІП України для розміщення учасників та інших суб'єктів ІП, зокрема релокованих підприємств, наразі важливо, щоб органи державної влади та органи місцевого самоврядування, які виступили ініціаторами створення ІП, здійснили відповідні заходи з облаштування ІП усією необхідною інфраструктурою, що входить до кола їхніх обов'язків згідно з п. 2 статті 25 Закону України «Про індустріальні парки» [27].

Реалізація комплексних державних заходів з активізації діяльності індустріальних парків в Україні дасть змогу сформувати умови для нарощення обсягів промислового виробництва, створення робочих місць, зменшення імпортозалежності країни, нарощення експортного потенціалу, збільшення валютних надходжень та державних доходів.

2. Формування потужних промислових та інноваційних кластерів як інструментів просування та розвитку конкурентних переваг регіонів, зокрема смарт-орієнтованих цілей регіональних стратегій розвитку на 2021-2027 роки. Відповідно до Методики [28], в регіонах було визначено щонайменше одну ціль на засадах смарт-спеціалізації, спрямовану на інноваційний розвиток пріоритетних видів економічної діяльності та зміцнення конкурентоспроможності регіонів у світовій економіці. Так, у Стратегії розвитку Дніпропетровській області ідентифіковано дві операційні смарт-орієнтовані цілі у межах стратегічної цілі «Інноваційний розвиток регіону на основі смарт-спеціалізації»: «розвиток потенціалу хімічного комплексу» та «поліпшення умов для розвитку наукоємного виробництва, зокрема машинобудування» [29, с. 70]. Як секторальні фокуси смарт-спеціалізації визначено хімічний комплекс, машинобудування та інформаційні технології (ІТ). У Стратегії розвитку Кіровоградської області як стратегічну смарт-орієнтовану ціль обрано «Конкурентоспроможну інноваційно-спрямовану економіку, яка розвивається на засадах смарт-спеціалізації», в межах якої операційна ціль звучить так: «розвиток існуючих та створення нових високотехнологічних виробництв з урахуванням за-

сад смарт-спеціалізації». Пріоритетними видами діяльності, що можуть сформувати основу для смарт-спеціалізації області, обрано «виробництво олії та тваринних жирів»; «виробництво машин і устаткування для сільського та лісового господарства» [30, с. 60-61, 124].

Водночас визначені у стратегіях смарт-пріоритети та види економічної діяльності, де регіони мають конкурентні переваги, не є остаточними, вони можуть та мають коригуватися відповідно до сучасних викликів і тенденцій – змін геополітичної ситуації, технологічних процесів, кон'юнктури ринку тощо. З огляду на те, що регіональні стратегії розвитку затверджувалися обласними радами до введення в Україні воєнного стану, українським регіонам наразі потрібно провести оцінку поточних смарт-орієнтованих цілей, завдань та пріоритетів щодо їхньої відповідності регіональним можливостям, сучасним потребам і вимогам повоєнного часу. Йдеться про збитки і втрати інноваційних, промислових, наукових, освітніх, трудових, інтелектуальних активів і ресурсів регіонів внаслідок воєнних дій. За результатами проведеної оцінки обласні ради мають ініціювати внесення змін до Планів заходів на 2021-2023 рр. та подальші роки з метою осучаснення регіональних стратегій розвитку.

3. Пріоритетна державна підтримка індустріальних парків і кластерів у галузях, які забезпечують базові потреби населення в умовах війни та повоєнний час, а також в інноваційних галузях, що швидко розвиваються. З точки зору задоволення базових потреб населення формування мережі індустріальних парків і кластерів доцільно здійснювати для підтримки критично важливих галузей, які забезпечують життєдіяльність населення, – агропромислового виробництва, будівництва житла та інфраструктури (енергетичної, транспортної, комунальної), харчової та легкої промисловості, логістичної та фінансово-кредитної сфер. Слід відмітити, що кластерний рух в Україні охоплює дежкі з вищенаведених видів діяльності, зокрема створено такі кластери, як Агрофудкластер Харків, U-Food, Карпати кластер, Кластер промислових та крафтових виробників України, Холодильна асоціація України, Будіндустрія, Українська Асоціація Меблевіків, Львівський кластер Моді та Дизайну, Podillya Fashion Cluster, Фешн Кластер Юкрейн. Проте за відсутності державної підтримки їхній розвиток та процес створення нових кластерів значно уповільнюється, через що держава втрачає можливість ефективно протидіяти кризовим явищам, підвищуючи ефективність і конкурентоспроможність галузей та регіонів. Так, у ЄС кластери є справжніми рушіями економічного розвитку як на галузевому, так і на регіональному рівнях: на їхню частку припадає близько 50% експорту, 40% робочих місць, до 55% фондів заробітних плат і 87% всіх патентів [31].

З точки зору структурно-галузевих пріоритетів та здійснення структурної трансформації економіки

регіонів розвиток індустріальних парків і кластерів доцільно фокусувати на високо- і середньо-високотехнологічних галузях і технологіях, зокрема інформаційних технологіях, штучному інтелекті, робототехніці, космічних технологіях, медицині та фармацевтиці.

Так, розвиток галузі протезування та реабілітації може стати важливим напрямом формування підприємницьких систем в Україні. Це дозволить, з одного боку, покращити якість життя, фізичний і психологічний стан учасників бойових дій та людей з інвалідністю, а, з іншого боку, створити спеціалізовані регіони завдяки концентрації в їх межах висококваліфікованих фахівців, розвитку інфраструктури, необхідної для проведення досліджень і розробок, розгортання виробництва медичного обладнання – протезів, ортезів, апаратів для реабілітації та фізіотерапії. В Україні діє чимало підприємств, які займаються розробкою та виробництвом медичних технологій і виробів у галузі протезування та реабілітації, наприклад, ТОВ «Esper Bionics» – інженерна компанія, яка спеціалізується на мехатроніці, штучному інтелекті та технологіях Інтернету речей для доповнення людини; ТОВ «Орттех» – займається виробництвом комплектуючих вузлів і деталей для протезно-ортопедичної продукції; ДП «Хмельницьке державне експериментальне протезно-ортопедичне підприємство» – фокусується на виробництві протезно-ортопедичних виробів; ТОВ «Без обмежень» – спеціалізується на протезуванні, ортезуванні та реабілітації та ін. Наразі ця галузь потребує підтримки та співпраці державних органів, бізнесструктур і міжнародних фінансових установ, щоб забезпечити високу якість медичної продукції та її доступність уразливим верствам населення (учасникам бойових дій, інвалідам війни), що дасть їм можливість повернутися до активного життя.

Штучний інтелект, IT, робототехніка і космічні технології також можуть стати ключовими напрямками розвитку індустріальних парків і кластерів в Україні. Слід підкреслити, що ці галузі є одними з індустрій четвертої промислової революції, які формують нові ринки і в майбутньому визначатимуть позиції країн і регіонів у світовій економіці. Їх осередки у світі ще остаточно не сформовані, тому українські регіони мають можливість підхопити нову хвилю технологічних змін, яка завжди відкривається перед країнами в умовах чергової технологічної революції [32].

Конкурентною перевагою України є значний науковий і науково-технічний потенціал, наявність високоосвічених фахівців з природничих наук, інформаційних технологій та програмування. Так, «за кількістю науково-технічних публікацій Україна знаходиться на рівні Фінляндії та Норвегії, у яких витрати на науку у 4-5 разів вищі за українські, а чисельність дослідників перевищує чисельність українських науковців у 6-7 разів. За кількістю патентних заявок Україна знаходиться з-поміж лідерів се-

ред країн-членів ЄС і поступається лише провідним економікам світу – США, Китаю, Південній Кореї, Японії, Німеччині» [33, с. 20]. У 2021 р. загальний обсяг венчурних інвестицій в українські технологічні компанії сягнув 832 млн дол. США, що на 45% більше порівняно з 2020 роком. В Україні діють понад 100 науково-дослідних дочірніх підприємств глобальних компаній у сферах телекомунікацій, програмного забезпечення, ігор та електронної комерції, серед них: GitLab, Near Protocol, Mnemonic (глобальна штаб-квартира – Сан-Франциско, США), Launcher (Готорн, США), Revolut, LoopMe (Лондон, Великобританія) [34, с. 19]. Перед введенням воєнного стану в українському космічному секторі почали з'являтися приватні космічні компанії, засновані українцями або які проводять дослідження та розробки в Україні, – SETS (створена у 2016 р.), Skyroga (2017 р.), Orbit Boy та Kurs Orbital (2021 р.) [34, с. 21], формувалися космічні кластери – Дніпровський космічний кластер, Український аерокосмічний кластер, Всеукраїнське об'єднання інноваційно-космічних кластерів. Оскільки більшість українських ІТ-компаній обслуговують зарубіжних клієнтів, ІТ-сектор продемонстрував високу стресостійкість та адаптивність у 2022 р. і, за результатами дослідження Асоціації ІТ Ukraine, навіть зріс на 2,2% [35]. У лютому 2022 р. він був одним із найбільших експортерів ІТ-послуг в Європі з річним зростанням у 25-30%. Доходи від експорту ІТ-послуг склали понад 4% ВВП України. Через війну близько 70% ІТ-компаній перемістилися в інші регіони України або переїхали за кордон, продовжуючи працювати, сплачуючи податки та підтримуючи національну економіку валютними надходженнями. Як результат, частка експорту ІТ-послуг у ВВП України зросла на 51% і станом на кінець 2022 р. становила 5,4% [35]. Згідно дослідження Асоціації ІТ Ukraine [35], понад 90% компаній планують продовжувати інвестувати в Україну, а переважна більшість з тих, що виїхали за кордон, планують повернути свій бізнес в Україну після закінчення воєнних дій. Отже, ІТ-сектор може стати драйвером відбудови України у сучасних та повоєнних умовах, а індустріальні парки та кластери здатні цьому посприяти, надаючи підприємствам доступ до інфраструктури та різноманітних послуг, формуючи своєрідну екосистему, де ІТ-компанії та інші організації можуть співпрацювати для створення нових продуктів і послуг.

До повномасштабного військового вторгнення РФ в Україну в країні відзначався також певний прогрес у сфері робототехніки та штучного інтелекту. Для прикладу, можна навести українські компанії, які займаються розробкою та виробництвом роботів у різних сферах, включаючи логістичну, медичну, промислового виробництва, агропромислового комплексу. Так, «DEUS ROBOTICS» – компанія, яка була заснована у 2018 р. в м. Києві, – займається розробкою, виробництвом і реалізацією автономних

мобільних роботів на основі штучного інтелекту для вирішення логістичних завдань компаній, зокрема роботів-транспортників і роботів-сортувальників, які використовуються, наприклад, для автоматизації складських процесів у «Новій пошті». Компанія «ROBOTEC» спеціалізується на сільськогосподарській, логістичній та рятувальній (зокрема гуманітарного розмінування) робототехніці, а також надає ліцензії на виробництво роботів іншим виробникам. Інший приклад – компанія «Інфоком Лтд», яка виробляє широкий перелік робототехнічних транспортних засобів для промисловості, у тому числі ВПК, логістики, медичної галузі та інфраструктури. Компанії «ELEKS», «MWDN», «SoftServe» спеціалізуються на розробці програмного забезпечення для різних галузей, включаючи робототехніку. Для кластеризації таких підприємств потрібні певні передумови та державне сприяння. Так, якщо поглянути на кейс міста Запоріжжя станом на кінець 2020 р., можна побачити відстороненість учасників металургійної галузі один від одного: «Запоріжсталь» не мала жодних контактів з «Інфоком Лтд» (запорізькою компанією, що успішно працювала на міжнародному ринку) та іншою відомою компанією у сфері автоматизованих систем управління із спеціалізацією на металургії «Азов-контролз» і віддавала перевагу співпраці із зарубіжними компаніями [36]. Цей кейс свідчить, що недостатньо мати в одному регіоні основних учасників галузі, вони насамперед мають довіряти один одному, мати спільні цінності та бажання співпрацювати на користь регіональної економіки.

4. Інституціоналізація кластерних процесів на державному та регіональному рівнях. Законодавче унормування питань кластерного розвитку є давно назрілим в Україні. Національний кластерний рух є стихійним, нестабільним і законодавчо не врегульованим, держава не підтримує кластерних ініціатив і не стимулює підприємства кластеризуватися. За останні 20 років в Україні було зареєстровано близько 120 кластерних організацій, проте станом на початок 2023 р. кластерами, які мають ознаки справжніх кластерів [37, с. 100-101] і довели свою спроможність, є не більше 25-30 організацій [38]. За оцінками експертів [39, с. 3], саме дефіцит довіри між підприємствами (особливо однієї галузі, зазвичай, конкурентів) є головною перешкодою для будь-яких об'єднуючих процесів. І саме держава, як свідчить іноземний досвід, покликана її нівелювати шляхом формування сприятливої законодавчої та нормативно-правової бази, визначення державних органів, відповідальних за кластерний розвиток, цільове фінансування кластерних програм, запровадження інших інструментів і заходів, які заохочують об'єднання підприємств у кластери. Щодо рівня фінансування кластерів, виходячи з досвіду країн-членів ЄС, він залежатиме від розміру кластера, його спеціалізації, потреб у розвитку та коливати-

меться від декількох тис євро до кількох млн євро на кластер.

У 2020 р. експертною групою Асоціації підприємств промислової автоматизації України підготовлено проект Національної програми кластерного розвитку [23], який був переданий Міністерству економіки України, проте так і не отримав підтримки уряду. У сучасний кризовий період кластери здатні відігравати роль каталізаторів у відновленні національної економіки, а тому мають пріоритетно підтримуватися державою. Для цього потрібно схвалити Національну програму кластерного розвитку, розробити та затвердити регіональні програми підтримки промислових та інноваційних кластерів, зокрема у галузях, які забезпечують базові потреби населення в умовах війни та повоєнний час, а також у високо- і середньо-високотехнологічних галузях, наведених вище.

5. Сприяння об'єднанню кластерів, формуванню їх міжрегіональних і міжгалузевих альянсів та інтеграції в економічний простір ЄС з подальшим входженням до міждержавних і транскордонних кластерів. Такий пріоритетний напрям розвитку кластерів відповідає загальносвітовим трендам, є вагомим фактором забезпечення динамічного розвитку українських кластерів відповідно до стандартів і практик ЄС, а також пріоритезований Державною стратегією регіонального розвитку на 2021-2027 роки. Так, для досягнення оперативної цілі 5 «Сталий розвиток промисловості» держава покликана сприяти «створенню регіональних, міжрегіональних та національних кластерів світового рівня, а також інтернаціоналізації кластерних ініціатив» [40].

З огляду на стрімке падіння внутрішнього ринку, його звуження за більшістю галузей економіки, порушення внутрішніх ланцюгів постачань через війну та блокування морських шляхів інтеграція українських кластерів в економічний простір ЄС сприятиме їх виживанню, зростанню та підвищенню конкурентоспроможності. Підприємства-учасники кластерів повинні мати цільову установку щодо виходу на ринок ЄС, відповідно з цим вони мають переосмислювати свої стратегічні цілі та плани, проявляти ініціативу, демонструвати відкритість та зацікавленість у співпраці з європейськими партнерами. Першим кроком на цьому шляху має бути реєстрація діючих українських кластерів на Європейській платформі співпраці кластерів (European cluster collaboration platform) та платформі Європейської мережі підтримки підприємництва (Enterprise Europe Network).

Так, Європейська платформа співпраці кластерів онлайн-картографує та надає спеціалізовані послуги кластерам, включаючи [41]: організацію спеціальних заходів для обміну знаннями за темами, важливими для бізнес-спільноти, пошуку партнерів у своїй промисловій екосистемі, для зеленої та цифрової трансформації; підтримку короткострокових об-

мінів для кращого об'єднання європейських промислових кластерів та їхніх екосистем; заохочення підприємств приєднуватися до кластерів на національному, регіональному та місцевому рівнях, зміцнюючи промислові екосистеми регіонів. Експерти Європейської мережі підтримки підприємництва [42] надають поради щодо законодавства та політики ЄС для вирішення процедур і подолання проблем, пов'язаних з виходом підприємств на ринок ЄС, зокрема щодо продажу товарів і послуг, відраджень працівників, відповідності продукції, оподаткування та нормативних правил, захисту інтелектуальної власності та інших питань.

6. Підтримка індустріальних парків і кластерів з орієнтацією на сприяння розвитку малих і середніх підприємств (МСП). На відміну від великого бізнесу, МСП є найбільш уразливими до економічних потрясінь і турбулентності зовнішнього середовища. Розв'язана РФ війна проти України призвела до підвищення цін на сировину та послуги, перебоїв з електроенергією, проблем з логістикою, обмежень експортної діяльності, втрати досвідченого персоналу через міграцію та військову мобілізацію, а також до зниження платоспроможності споживачів. Усі ці чинники негативно вплинули на малий і середній бізнес, який володіє значно меншими фінансовими резервами для подолання наявних викликів, продовження та розширення своєї діяльності. Через це власники МСП часто змушені віддати перевагу негайному виживанню замість спроби інвестувати в нові бізнес-моделі та інноваційні розробки, які можуть окупитися лише у довгостроковій перспективі. Водночас можливості МСП доволі великі. Достатньо сказати, що у ЄС МСП є основою економіки, на їх частку доводиться 99% усіх підприємств (причому переважна більшість із цих підприємств – мікрокомпанії з чисельністю зайнятих менше дев'яти осіб), які представляють більшість промислових екосистем ЄС, в яких працює близько 100 млн осіб і виробляється більше половини ВВП Європи [43]. Серед найважливіших факторів успішного функціонування МСП у нестабільних і складних умовах є стійкість та гнучкість. Щодо стійкості, то зазвичай такі підприємства, на відміну від великих компаній, є менш стійкими, однак вони відрізняються набагато вищим рівнем гнучкості. Діяльність МСП у межах кластерів та індустріальних парків дасть їм змогу підвищити свою готовність до різного роду турбулентностей та викликів.

В Україні не проводяться детальні польові дослідження бар'єрів для розвитку підприємництва, які давали б змогу зробити неупереджені висновки щодо ієрархії перешкод на шляху бажаючих створити нове підприємство або розширити діюче. З останнього дослідження компанії Amway за 2020 р., яке вона щорічно проводить з метою «визначити, що рухає людьми в різних країнах, у тому числі в Україні, в їхньому бажанні вести свій бізнес, а що заважає» [44], відомо, що 81% українців заці-

кавлені у створенні власного бізнесу. Серед основних переваг вони відмічають «можливість працювати на себе, а не на директора (78%), займатися улюбленою справою (75%), мати додатковий дохід (67%)» [45]. Проте, що саме є перешкодою для втілення бажань українців не уточнюється. Інші дослідження здебільшого стосуються оцінки легкості ведення вже існуючого бізнесу, проте найбільш повні та методологічно вивірені з них наразі призупинені. Це, зокрема рейтинг Doing Business, публікація якого тимчасово призупинена Світовим банком у серпні 2020 р. через порушення, та щорічна оцінка ділового клімату на національному та регіональному рівнях у межах програми USAID «Лідерство в економічному врядуванні», яка здійснювалася протягом 2014-2017 рр. та наразі зупинена через відсутність фінансування. Отже, згідно з рейтингом Doing Business 2020, Україна знаходиться на 64 місці серед 190 країн, що свідчить про значно меншу сприятливість і привабливість національних умов для розвитку бізнесу порівняно з такими країнами-членами ЄС, як Данія, Швеція, Литва, Естонія, Латвія та Фінляндія, які входять до першої двадцятки рейтингу [46, с. 4]. За рейтингом USAID, перевагою якого був не кабінетний аналіз, а польові дослідження та врахування реалій України, основними перешкодами, що обмежували зростання малих і середніх підприємств, п'ять років тому були названі такі: «недостатньо замовлень / низький попит» (59% респондентів), «нестабільна політична ситуація» (44%), «високі ставки податків» (35%). Серед заходів державної політики, найважливіших для розвитку бізнесу, на думку МСП, є: «зменшення кількості документів, необхідних для ведення підприємницької діяльності (дерегуляція)» (82% опитаних), «спрощення податкового адміністрування» (80%), «створення єдиного інформаційного ресурсу з інформацією про умови ведення бізнесу, законодавство» (78%) [47].

Індустріальні парки та кластери можуть допомогти усунути низку бар'єрів для розвитку малого і середнього підприємництва та залучення, зокрема іноземних інвестицій. Бар'єри на шляху іноземних інвестицій протягом 2016-2020 рр. вивчалися Dragon Capital у співпраці з Європейською Бізнес Асоціацією та Центром економічної стратегії. Так, за результатами останнього опитування у 2020 р. найбільш суттєвими перешкодами іноземним інвестиціям в Україну були «недовіра до судової системи» (8,5 балів з 10) та «розповсюджена корупція» (8,2). Далі з відривом йшли «монополізація ринків та захоплення влади олігархами» (6,2), «обтяжливе та нестабільне законодавство» (5,8), «репресивні дії правоохоронних органів» (5,2), «складне податкове адміністрування» (5,0 балів з 10) [48; 49]. За результатами окремого дослідження Європейської Бізнес Асоціації «Індекс інвестиційної привабливості», проведеного у 2022 р., до цих перешкод додалися у порядку зменшення важливості «російська війсь-

кова агресія» та «атаки на енергосистему». Третє місце посіла «корупція», четверте – «слабка судова система», п'яте – «пошкоджені потужності, основний фонд бізнесу, інфраструктура» [50].

Зрозуміло, що нівелювати форс-мажорні обставини, зумовлені війною в Україні, в межах індустріальних парків і кластерів не вдасться. Тому більш логічною виглядає можливість вирішення нагальних проблем, з якими стикається бізнес. Виходячи з проведених опитувань, бізнес очікує від держави не стільки фінансової підтримки, скільки створення більш сприятливого регуляторного середовища. З огляду на це, зусилля слід зосередити на:

доопрацюванні законодавства та адаптації його до *acquis communautaire* (*acquis*) ЄС – зобов'язання, яке взяла на себе Україна, підписавши Угоду про асоціацію з ЄС (далі – Угода про асоціацію). Так, стаття 114 Угоди про асоціацію зазначає: «Сторони визнають важливість адаптації чинного законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Україна забезпечує, щоб існуючі закони та майбутнє законодавство поступово досягли сумісності з *acquis* ЄС» [51]. Підставою для приведення законодавства України до *acquis* ЄС є також інші положення Угоди про асоціацію, зокрема статті 56 (у сфері технічного регулювання, стандартів та оцінки відповідності), 153 (у сфері державних закупівель), 358 (у галузі статистики), 403 (у сфері розвитку сільського господарства та сільських територій) та ін. Більше того, адаптація законодавства до *acquis* ЄС є однією з умов набуття країною членства в ЄС (т. зв. Копенгагенські критерії);

розробці рамкових правил та умов щодо розвитку кластерів на регіональному, міжрегіональному та міжнародному рівнях, пристосуванні їх до специфіки вже діючих в Україні кластерів і кластерних ініціатив, зокрема шляхом введення в окремих регіонах спеціальних регуляторних режимів господарювання;

запровадженні спеціальних режимів правового захисту інвесторів і бізнесу, які будуть спрямовані на боротьбу з корупцією та забезпечення справедливості судової системи, та які, за умови успішної їх імплементації в межах окремих регіонів, можуть бути частково або повністю поширені на всю країну.

7. Застосування податкових та нефінансових стимулів для активізації діяльності індустріальних парків і кластерної кооперації як інструменту вирішення проблем працевлаштування, уповільнення міграції та повернення українців з-за кордону. Після закінчення війни значним викликом для відбудови України буде повернення людей, які були вимушені залишити Батьківщину і шукати безпечний прихисток в інших країнах насамперед країнах-членах ЄС. Від початку повномасштабної російської воєнної агресії 24 лютого 2022 р. Україну залишили близько 7 млн осіб [52]. Як зазначає Е. Лібанова, за результатами соціологічних опитувань, 80-90% з них готові повернутися до України, якщо

буде безпечно і не буде зруйновано їхнє житло. Проте зарубіжний досвід воєнної міграції надає інші цифри: повертається зазвичай десь третина вимушених мігрантів. На її думку, реальна цифра знаходиться посередині цих оцінок і залежатиме головним чином від часу, впродовж якого українці перебуватимуть за кордоном, адже кожен додатковий місяць проживання в іншій країні посилює адаптацію людей [53]. Повернення мігрантів буде залежати не в останню чергу від повоєнних реформ, надходження в Україну інвестицій, налагодження виробництва та створення робочих місць. На кінець 2022 р. безробіття було однією з основних макроекономічних проблем в Україні та головним чинником зростання бідності. За даними Мінекономіки України, через війну роботу втратили щонайменше 5 млн осіб [54] і станом на кінець 2022 р. рівень безробіття в країні сягнув 30% [55]. Ураховуючи інфляцію, яка за 2022 р. склала 26,6% (а за продовольчими товарами – 33,5%) [56], а також падіння ВВП України, яке оцінюється на рівні 30% [57], за межею бідності може опинитися понад 60% українців [53]. Незважаючи на високий патріотизм українського народу, це загрожує новою хвилею міграції економічно активного населення і вже не стільки з міркувань безпеки, скільки у пошуках засобів для існування.

За останніми доступними даними на початок 2022 р., середня місячна заробітна плата в Україні складала 14577 грн [58]. У перерахунку на світові валюти за курсом на січень 2022 р. це становить 534 долара США або 455 євро, що в чотири рази менше, ніж у середньому по ЄС, де вона складає 1903 євро (або 62272,44 грн) [59]. Тому одним із вирішальних факторів повернення українців із-за кордону буде не лише наявність вільних робочих місць, але й рівень заробітних плат, який має бути підвищений в разі, аби скоротити бідність принаймні економічно активного населення та вирішити проблеми в демографічній сфері.

Отже, індустріальні парки та кластери можуть розглядатися як дієві інструменти вирішення проблем працевлаштування та повернення українців за кордон. Спрямовані на промисловий та інноваційний розвиток територій, індустріалізацію економіки, сприяння малому і середньому підприємству, вони здатні залучити іноземні інвестиції, створити робочі місця, наростити обсяги промислового виробництва та експорту – це у короткостроковому періоді. У довгостроковій перспективі діяльність цих підприємницьких систем сприятиме формуванню нових галузей і ринків, оновленню навичок і здібностей робочої сили, розкриттю підприємницького потенціалу нації, трансферу зарубіжних технологій та збільшенню частки експорту готової продукції, що зрештою дозволить протидіяти кризовим явищам, обумовлених війною в Україні, запустити структурні зрушення та розконсервувати відсталі типи виробничої структури національної економіки.

Висновки. Індустріальні парки і кластери, маючи значні переваги, які вони надають своїм учасникам, здатні протидіяти кризовим явищам і стати каталізаторами процесів сучасної та повоєнної відбудови України. Теоретичні та емпіричні дослідження свідчать, що ці підприємницькі системи підвищують стійкість та адаптивність підприємств до нестабільних кризових умов зовнішнього середовища, скорочують виробничі, адміністративні й транзакційні витрати і ризики, підвищують продуктивність праці, заробітної плати та прибутковості, зменшують розриви в комунікаціях, сприяють зростанню рівня довіри, розвитку досліджень та інновацій, освоєнню нових ринків збуту. Для регіональної та національної економіки такі ефекти втілюються у змцненні внутрішніх ланцюгів доданої вартості, зростанні обсягів промислового виробництва, створенні робочих місць, нарощенні експортного потенціалу, зменшенні імпортозалежності країни, збільшенні валютних надходжень та державних доходів та у кінцевому підсумку – забезпеченні економічного зростання та підвищенні якості життя населення.

З огляду на виклики та вимоги сучасного та повоєнного часу, визначено та обґрунтовано актуальні напрями та перспективи розвитку індустріальних парків і кластерів в Україні. До них віднесено такі:

1) *відновлення діяльності індустріальних парків, діючих до початку воєнного стану, облаштування ІІ, включених до Реєстру, необхідною інженерно-транспортною інфраструктурою, у тому числі як майданчиків для релокації підприємств.* З боку держави це потребуватиме забезпечення безпеки регіонів в цілому, підприємств та їх персоналу, які працюють в індустріальних парках, зокрема. Наразі такими системами захисту є установки протиповітряної оборони, на додаток до цього потрібні плани евакуації та захисту підприємств та їх персоналу у випадку військового нападу, а також дрони для контролю території, передові системи моніторингу технічного стану споруд та обладнання, особливо на виробництвах з підвищеним ризиком, системи кібербезпеки тощо. Зважаючи на незадовільний стан підготовки більшості індустріальних парків України, органам влади, які виступили ініціаторами створення ІІ, потрібно здійснити відповідні заходи з облаштування ІІ фізичною і транспортною інфраструктурою, що, згідно з п. 2 статті 25 Закону України «Про індустріальні парки», входить до кола їхніх обов'язків;

2) *формування потужних промислових та інноваційних кластерів як інструментів просування та розвитку конкурентних переваг регіонів, зокрема смарт-орієнтованих цілей регіональних стратегій розвитку на 2021-2027 роки.* Зважаючи на те, що регіональні стратегії розвитку затверджувалися обласними радами до введення в Україні воєнного стану, підкреслено, що українським регіонам наразі потрібно провести оцінку поточних смарт-орієнтованих цілей, завдань та пріоритетів

щодо їхньої відповідності регіональним можливостям, сучасним потребам і вимогам повоєнного часу. За результатами проведеної оцінки обласні ради мають ініціювати внесення змін до Планів заходів на 2021-2023 рр. та подальші роки з метою осучаснення регіональних стратегій розвитку;

3) *пріоритетна державна підтримка індустриальних парків і кластерів у галузях, які забезпечують базові потреби населення в умовах війни та повоєнний час, а також в інноваційних галузях, що швидко розвиваються.* До таких галузей віднесено агропромислове виробництво, будівництво житла та інфраструктури, харчову та легку промисловість, логістичну та фінансово-кредитну сфери, а також інформаційні технології, штучний інтелект, робототехніку, космічні технології, медицину та фармацевтику. Обґрунтовано, що Україна має потенціал для формування підприємницьких систем у галузі протезування та реабілітації (що дозволить покращити якість життя, фізичний і психологічний стан учасників бойових дій та людей з інвалідністю); сектор інформаційних технологій (український ІТ-сектор є єдиним сектором, який продемонстрував високу стресостійкість та адаптивність у 2022 р., частка експорту ІТ-послуг у ВВП України зросла за рік війни на 51% і станом на кінець 2022 р. становила 5,4%); сфері робототехніки та штучного інтелекту (логістичній, промисловій, медичній, сільськогосподарській). Для кластеризації підприємств потрібні певні передумови (довіра, спільні цінності між учасниками, їхнє бажання співпрацювати) та державне сприяння;

4) *інституціоналізація кластерних процесів на державному та регіональному рівнях* має передбачати законодавче унормування питань кластерного розвитку в Україні, а саме формування сприятливої законодавчої та нормативно-правової бази, визначення державних органів, відповідальних за кластерний розвиток, розроблення, затвердження та фінансування національної та регіональних кластерних програм, запровадження інших інструментів, які заохочують об'єднання підприємств у кластери;

5) *сприяння об'єднанню кластерів, формуванню їх міжрегіональних і міжгалузевих альянсів та інтеграції в економічний простір ЄС з подальшим входженням до міждержавних і транскордонних кластерів.* Цей напрям відповідає загальносвітовим трендам кластерного розвитку, узгоджується з Державною стратегією регіонального розвитку на 2021-2027 роки та може виступити вагомим фактором ви-

живання, зростання та підвищення конкурентоспроможності підприємств-учасників кластерів в умовах війни та у повоєнний період. Першим кроком для інтеграції українських кластерів в економічний простір ЄС має бути реєстрація діючих українських кластерів на Європейській платформі співпраці кластерів та платформі Європейської мережі підтримки підприємництва, які надають кластерам різноманітні спеціалізовані послуги, полегшуючи вихід на ринок ЄС;

6) *підтримка індустриальних парків і кластерів з орієнтацією на сприяння розвитку малих і середніх підприємств, які є найбільш чутливими до економічних потрясінь порівняно з великим бізнесом.* За виключенням форс-мажорних обставин, зумовлених війною в Україні, індустриальні парки і кластери здатні усунути низку бар'єрів на шляху розвитку МСП. Для цього держава має зосередити зусилля на: доопрацюванні законодавства та адаптації його до аспису ЄС; розробці рамкових правил та умов щодо розвитку кластерів на різних рівнях і пристосуванні їх до специфіки вже діючих в Україні кластерів і кластерних ініціатив, зокрема шляхом введення в окремих регіонах спеціальних регуляторних режимів господарювання; запровадженні спеціальних режимів правового захисту інвесторів і бізнесу, які будуть спрямовані на боротьбу з корупцією та забезпечення справедливості судової системи, та які за умови успішної їх імплементації в межах окремих регіонів можуть бути частково або повністю поширені на всю країну;

7) *застосування податкових та нефінансових стимулів для активізації діяльності індустриальних парків і кластерної кооперації як інструменту вирішення проблем працевлаштування, уповільнення міграції та повернення українців з-за кордону.* Повернення українських мігрантів буде залежати від повоєнних реформ, надходження в Україну інвестицій, налагодження виробництва та створення робочих місць з заробітною платою в 1,5-2 рази вищою, ніж наразі, що може бути, з огляду на іноземний досвід, успішно реалізовано в індустриальних парках і кластерах. Це дасть змогу скоротити бідність, вирішити проблеми в демографічній сфері, попередити нові хвилі міграції.

Перспективи подальших досліджень полягають в обґрунтуванні науково-практичних рекомендацій щодо удосконалення інституційного середовища створення та розвитку індустриальних парків і кластерів в інтересах сучасної та повоєнної відбудови України.

Література

1. Doern R., Williams N., Vorley T. Special issue on entrepreneurship and crises: Business as usual? An introduction and review of the literature. *Entrepreneurship & Regional Development*. 2019. Vol. 31. Iss. 5-6. P. 400-412. DOI: <https://doi.org/10.1080/08985626.2018.1541590>.
2. Eggers F. Masters of disasters? Challenges and opportunities for SMEs in times of crisis. *Journal of Business Research*. August 2020. Vol. 116. P. 199-208. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.05.025>.
3. Амоша О. І., Підоричева І. Ю., Землянкін А. І. Ключові тенденції розвитку світової економіки: нові виклики та перспективи. *Наука та інновації*. 2021. Т. 17, № 1. С. 3-18. DOI: <https://doi.org/10.15407/scine17.01.003>.

4. Ketels Dr. Christian Clusters, Cluster Policy, and Swedish Competitiveness in the Global Economy. Stockholm: The Globalisation Council, February 2009. URL: <https://www.hhs.se/contentassets/f51b706e1d644e9fa6c4d232abd09e63/clustersclusterpolicy-swedishcompetitivenessd6e53822.pdf> (дата звернення: 27.02.2023).
5. Індустріальні парки в Україні. *Міністерство економіки України*. 2023. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=6463d3ba-aa13-4e54-8db9-0f36642c43d9&tag=IndustrialniParkiVUkraini> (дата звернення: 07.02.2023).
6. Кластери – як інструмент протидії кризовим явищам. *Асоціація підприємств промислової автоматизації України*. 2020. URL: <https://appau.org.ua/publications/klastery-yak-instrument-protidyiyi-kryzovym-yavyshham> (дата звернення: 27.02.2023).
7. Falahatdoost S., Wang X. The long-run estimation role of industrial parks on the level of sustainability in Iran and Turkey. *Frontiers of Architectural Research*. 2023. Vol. 12. Iss. 4. P. 700-713. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.foar.2023.03.003>.
8. Tellier M. Le, Berrah L., Audy J.-F., Stutz B., Barnabé S. A sustainability assessment model for industrial parks: A Choquet integral aggregation approach. *Journal of Environmental Management*. 2022. Vol. 316. P. 115165. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2022.115165>.
9. Anastasovski A. What is needed for transformation of industrial parks into potential positive energy industrial parks? A review. *Energy Policy*. February 2023. Vol. 173. P. 113400. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2022.113400>.
10. Calvillo C., Race J., Chang E., Turner K., Katris A. Characterisation of UK Industrial Clusters and Techno-Economic Cost Assessment for Carbon Dioxide Transport and Storage Implementation. *International Journal of Greenhouse Gas Control*. September 2022. Vol. 119. P. 103695. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijggc.2022.103695>.
11. Guo D., Jiang K., Xu C., Yang X. Geographic clusters, regional productivity and resource reallocation across firms: Evidence from China. *Research Policy*. 2023. March. Vol. 52, Iss. 2. P. 104691. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.respol.2022.104691>.
12. Yoon S., Nadvi K. Industrial clusters and industrial ecology: Building 'eco-collective efficiency' in a South Korean cluster. *Geoforum*. 2018. March. Vol. 90. P. 159-173. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2018.01.013>.
13. Галасюк В. В. Індустріальні парки: світовий досвід та перспективи створення в Україні. *Економічний аналіз*. 2018. Т. 28. № 1. С. 40-50. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2018.01.040>.
14. Індустріальні парки в Україні: проблеми становлення та перспективи розвитку: монографія / І. Ю. Єгоров, О. М. Бойко, В. Ю. Грига; НАН України, ДУ "Ін-т економіки та прогнозування НАН України", М-во екон. розвитку і торгівлі України, Н.-д. екон. ін-т. Київ, 2015. 139 с.
15. Кіндзерський Ю. В. Можливості спеціальних економічних зон у контексті міжрегіонального вирівнювання та розвитку депресивних територій. *Економіка України*. 2016. №1 (650). С. 52-71.
16. Laiko O., Kovalenko S., Bilousov O. Prospects for the development of cluster forms of entrepreneurship in Euroregions. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2020. Vol. 6 (5). P. 118-128. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2020-6-5-118-128>.
17. Liashenko V., Khaustova V., Trushkina N. Cross-border transport and logistics cluster as a tool for territorial development of Ukraine and Poland: institutional basis. *Journal of European Economy*. October–December 2022. Vol. 21. № 4 (83). P. 503-521. DOI: <https://doi.org/10.35774/jee2022.04.503>.
18. Формування інституційного середовища модернізації економіки старопромислових регіонів України: монографія / В. І. Ляшенко, І. Ю. Підоричева, В. П. Антонюк та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2022. 472 с.
19. Інноваційне Придніпров'я: гра на випередження: монографія / О.І. Амоша, Ю.С. Залознова, С.В. Іванов, В.І. Ляшенко, І.Ю. Підоричева та ін. / НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, Дніпро, 2021. 286 с.
20. Собкевич О. В. Розвиток індустріальних парків як чинник пришвидшення відновлення економіки України. Національний інститут стратегічних досліджень. 21.06.2022. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/rozvytok-industrialnykh-parkiv-yak-chynnyk-pryshvydshennya-vidnovlennya> (дата звернення: 04.02.2023).
21. Shevtsova H., Shvets N., Kramchaninova M., Pchelynska H. In Search of Smart Specialization to Ensure the Sustainable Development of the Post-Conflict Territory: the Case of the Luhansk Region in Ukraine. *European Journal of Sustainable Development*. 2020. Vol. 9 (2). P. 512–524. DOI: <https://doi.org/10.14207/ejsd.2020.v9n2p512>.
22. Шевцова Г.З., Швець Н. В. Кластеризація хімічної промисловості: європейський досвід та уроки для України. *Вісник економічної науки України*. 2017. № 2. С. 103-109.
23. Проект Національної програми кластерного розвитку до 2027 року. *Ukrainian Cluster Alliance*. 15.07.2022. URL: <https://www.clusters.org.ua/blog-single/proyekt-nacjonalnoyi-programy-klasternogo-rozvytku-do-2027> (дата звернення: 14.01.2023).
24. Інноваційні кластери України – переваги для бізнесу. *Industry4Ukraine*. 21.12.2020. URL: <https://www.industry4ukraine.net/publications/innovatsijni-klastery-ukrayiny-perevagy-dlya-biznesu/> (дата звернення: 14.01.2023).
25. Про особливості роботи акціонерного товариства “Укрпошта” в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.03.2022 р. № 305. *Ліга Закон*. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/kp220305?an=1&ed=2022_03_17 (дата звернення: 15.01.2023).
26. Про затвердження плану невідкладних заходів з переміщення у разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де ведуться бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 25.03.2022 р. №246-р. *Ліга Закон*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KR220246?q=> (дата звернення: 15.01.2023).
27. Про індустріальні парки: Закон України від 21.06.2012 р. № 5018-VI. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5018-17#Text> (дата звернення: 17.02.2023).
28. Про затвердження Методики розроблення, проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації регіональних стратегій розвитку та планів заходів з їх реалізації: Наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 31.03.2016 № 79. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0632-16?find=1&text=%D0%BD%D0%B5+%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%88%D0%B5+%D0%BD%D1%96%D0%B6#w2_1 (редакція від 11.02.2023).
29. Стратегія регіонального розвитку Дніпропетровської області на період до 2027 року. URL: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2020/12/strategiya-regionalnogo-rozvytku-dnipropetrovskoyi-oblasti-na-period-do-2027-rok.pdf> (дата звернення: 10.02.2023).
30. Стратегія розвитку Кіровоградської області на 2021-2027 роки. URL: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2020/12/strategiya-rozvytku-kirovogradskoyi-oblasti-na-2021-2027-roky.pdf> (дата звернення: 12.02.2023).
31. Чому потрібні кластери та кластерні політики. *Industry4Ukraine*. 04.07.2020. URL: <https://www.industry4ukraine.net/publications/chomu-potribni-klastery-ta-klasterni-polityky/> (дата звернення: 15.01.2023).

32. Pidorycheva I. Yu., Antoniuk V. P. Modern Development Trends and Prospects for Innovation in the Technology-Intensive Sectors of Ukraine's Industry. *Science and Innovation*. 2022. V. 18. №. 1. P. 3-19. DOI: <https://doi.org/10.15407/sci ne18.01.003>.
33. Підоричева І. Ю. Інноваційні екосистеми України: концептуальні засади розвитку в умовах глокалізації та євроінтеграції. *Економіка промисловості*. 2021. № 2 (94). С. 5-44. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2021.02.005>.
34. DealBook of Ukraine. 2022 edition. *InVenture*. URL: <https://inventure.com.ua/upload/library/aventuresdealbook22fnl-220425084027.pdf> (дата звернення: 11.02.2023).
35. Grzegorzczuk M. How Ukraine's IT industry thrives despite Russia's war. *Emerging Europe*. December 23, 2022. URL: <https://emerging-europe.com/business/how-ukraines-it-industry-thrives-despite-russias-war/> (дата звернення: 11.02.2023).
36. Перші кейси кластерів ІАМ – роль якісної аналітики. *Industry4Ukraine*. 17.12.2020. URL: <https://www.industry4ukraine.net/publications/pershi-kejsy-klasteriv-iam-rol-yakisnoyi-analytyky> (дата звернення: 18.01.2023).
37. Підоричева І. Ю., Соколовська О. М. Огляд ландшафту інструментів інноваційної політики ЄС: висновки для України. *Економічний вісник Донбасу*. 2022. № 2 (68). С. 96-107. DOI: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2022-2\(68\)-96-107](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2022-2(68)-96-107).
38. 10 відповідей на питання про кластери та їх роль у відновленні економіки. *Ukrainian Cluster Alliance*. 28 лютого, 2023. URL: <https://www.clusters.org.ua/blog-single/10-vidpovidey-na-pytannya-pro-klastery/> (дата звернення: 01.03.2023).
39. 5 ролей кластерів у кризові часи та у відновленні економіки країни. White Paper # 1. Ukrainian Cluster Alliance: Київ, 2023. 13 с.
40. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 р. № 695. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 02.02.2023).
41. The European online hub for industry clusters. *European cluster collaboration platform*. 2022. URL: <https://clustercollaboration.eu> (дата звернення: 04.02.2023).
42. The EU Single Market turns 30. *Enterprise Europe Network*. 21 February, 2023. URL: <https://een.ec.europa.eu/news/eu-single-market-turns-30> (дата звернення: 04.02.2023).
43. Entrepreneurship and small and medium-sized enterprises (SMEs). *European Commission*. 2023. URL: https://single-market-economy.ec.europa.eu/smes_en (дата звернення: 08.01.2023).
44. AGER. Amway. Newsroom, Ukraine. *Amway*. 2023. URL: <https://news.amway.ua/ager/> (дата звернення: 05.02.2023).
45. 81% українців хочуть відкрити свою справу і не працювати на «дядю». Який бізнес їх приваблює: дослідження. *Mc.today*. 24 February 2021. URL: <https://mc.today/uk/81-ukrayintsiv-hochut-vidkriti-svoyu-spravu-i-ne-pratsyuvati-na-dyadyu-yakij-biznes-yih-privabluuye-doslidzhennya/> (дата звернення: 17.02.2023).
46. Doing Business 2020. Comparing Business Regulation in 190 Economies. World Bank Group. Washington, DC: World Bank. 2020. <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-1440-2>.
47. Програма USAID «Лідерство в економічному врядуванні». Інфографіка. *Інститут економічних досліджень та політичних консультацій*. 2023. URL: http://www.ier.com.ua/ua/sme_development/Infographics_LEV?pid=6086 (дата звернення: 11.02.2023).
48. Опитування іноземних інвесторів. *Dragon Capital*. 2022. URL: <https://dragon-capital.com/ua/media/foreign-investor-survey/> (дата звернення: 10.02.2023).
49. П'яте щорічне опитування іноземних інвесторів. Листопад 2020. *Dragon Capital*. 2020. URL: https://dragon-capital.com/content/uploads/2020_ForeignInvestorSurvey_Presentation_ua.pdf (дата звернення: 10.02.2023).
50. Індекс інвестиційної привабливості. 2-ге півріччя 2022 року. Європейська Бізнес Асоціація. 2022. URL: https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2022/12/EBA-InvestIndex_2H-2022_UA.pdf (дата звернення: 10.02.2023).
51. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Угода. Міжнародний документ від 21.03.2014 № 984_011 (набрання чинності 01.09.2017 р.). *Верховна Рада України*. 2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011/ed20140321#Text (дата звернення: 04.01.2023).
52. The UN and the war in Ukraine: key information. *United Nations*. 2022. URL: <https://unric.org/en/the-un-and-the-war-in-ukraine-key-information/> (дата звернення: 10.01.2023).
53. Зазвичай повертається третина. Скільки українців залишаться за кордоном та як блекаути змінюють демографію – Лібанова. *New Voice*. 11 грудня 2022. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/skilki-ukrajinciv-zalishitsya-pislya-peremogi-naslidkidlya-ukrajini-ekspert-ostanni-novini-50289318.html> (дата звернення: 08.01.2023).
54. Сьогодні кожен може долучитись до великої програми відбудови України – Тетяна Бережна на Польсько-Українському економічному форумі. *Міністерство економіки України*. 20 листопада 2022. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=21e94812-7fab-44e1-b8c0-2d5d544b937a&title=Sogodni> (дата звернення: 08.01.2023).
55. Тарасовський Ю. Безробіття в Україні на кінець року становитиме 30% – Мінекономіки. *Forbes*. 24 жовтня 2022. URL: <https://forbes.ua/news/bezrobittya-v-ukraini-na-kinets-roku-standovitime-30-minekonomiki-24102022-9252> (дата звернення: 08.01.2023).
56. Індекс інфляції в Україні 2022. *Мінфін*. 13 грудня 2022. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation/> (дата звернення: 15.01.2023).
57. Падіння ВВП України за 9 місяців 2022 року оцінюється на рівні 30%. *Міністерство економіки України*. 08 листопада 2022. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=4725f89d-00a3-4d63-941e-4dac3018ab07&title=PadinniaVvpUkrainiZa9-Misiatsiv2022-RokuOtsiniutsiaNaRivni30-> (дата звернення: 15.01.2023).
58. Середня зарплата в Україні. *Мінфін*. 2022. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/average/> (дата звернення: 07.02.2023).
59. Середня зарплата в Європі. *Мінфін*. 2022. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/world/europe/> (дата звернення: 07.02.2023).

References

1. Doern, R., Williams, N., Vorley, T. (2019). Special issue on entrepreneurship and crises: Business as usual? An introduction and review of the literature. *Entrepreneurship & Regional Development*, Vol. 31, Iss. 5-6, pp. 400-412. DOI: <https://doi.org/10.1080/08985626.2018.1541590>.
2. Eggers, F. (2020). Masters of disasters? Challenges and opportunities for SMEs in times of crisis. *Journal of Business Research*, Vol. 116, August, pp. 199–208. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.05.025>.

3. Amosha, O. I., Pidorycheva, I. Y., Zemliankin, A. I. (2021). Kliuchovi tendentsii rozvytku svitovoi ekonomiky: novi vyklyky ta perspektyvy [Key trends in the world economy development: new challenges and prospects]. *Nauka innov. – Science and innovation*, 17 (1), pp. 3-18. DOI: <https://doi.org/10.15407/scine17.01.003> [in Ukrainian].
4. Ketels, Dr. Christian. (February 2009). Clusters, Cluster Policy, and Swedish Competitiveness in the Global Economy. Stockholm: The Globalisation Council. Retrieved from <https://www.hhs.se/contentassets/f51b706e1d644e9fa6c4d232abd09e63/clustersclusterpolicyswedishcompetitivenessd6e53822.pdf>.
5. Industrialni parky v Ukraini [Industrial parks in Ukraine]. (2023). *Ministry of Economy of Ukraine*. Retrieved from <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=6463d3ba-aa13-4e54-8db9-0f36642c43d9&tag=IndustrialniParkiVUkraini> [in Ukrainian].
6. Klasteri – yak instrument protydyi kryzovym yavysshcham [Clusters are a tool for countering crisis phenomena]. (2020). *Association of Industrial Automation Enterprises of Ukraine*. Retrieved from <https://appau.org.ua/publications/klasteri-yak-instrument-protydyi-kryzovym-yavysshcham> [in Ukrainian].
7. Falahatdoost, S., Wang, X. (2023). The long-run estimation role of industrial parks on the level of sustainability in Iran and Turkey. *Frontiers of Architectural Research*, Vol. 12. Iss. 4, pp. 700-713. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.foar.2023.03.003>.
8. Tellier, M. Le, Berrah, L., Audy, J.-F., Stutz, B., Barnabé, S. (2022). A sustainability assessment model for industrial parks: A Choquet integral aggregation approach. *Journal of Environmental Management*, 316, 115165. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2022.115165>.
9. Anastasovski, A. (2023). What is needed for transformation of industrial parks into potential positive energy industrial parks? A review. *Energy Policy*, Vol. 173, 113400. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2022.113400>.
10. Calvillo, C., Race, J., Chang, E., Turner, K., Katris, A. (2022). Characterisation of UK Industrial Clusters and Techno-Economic Cost Assessment for Carbon Dioxide Transport and Storage Implementation. *International Journal of Greenhouse Gas Control*, September, Vol. 119, 103695. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijggc.2022.103695>.
11. Guo, D., Jiang, K., Xu, C., Yang, X. (2023). Geographic clusters, regional productivity and resource reallocation across firms: Evidence from China. *Research Policy*, March, Vol. 52, Iss. 2, 104691. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.respol.2022.104691>.
12. Yoon, S., Nadvi, K. (2018). Industrial clusters and industrial ecology: Building ‘eco-collective efficiency’ in a South Korean cluster. *Geoforum*, March, Vol. 90, pp. 159-173. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2018.01.013>.
13. Halasiuk, V. V. (2018). Industrialni parky: svitovyi dosvid ta perspektyvy stvorennia v Ukraini [Industrial parks: world experience and perspectives for creation in Ukraine]. *Ekonomichnyi analiz – Economic analysis*, Vol. 28, no. 1, pp. 40-50. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2018.01.040> [in Ukrainian].
14. Yehorov, I. Yu., Boiko, O. M., Hryha, V. Yu. (2015). Industrialni parky v Ukraini: problemy stanovlennia ta perspektyvy rozvytku [Industrial parks in Ukraine: problems of formation and development prospects]. Kyiv [in Ukrainian].
15. Kindzerskyi, Yu. V. (2016). Mozhlyvosti spetsialnykh ekonomichnykh zon u konteksti mizhrehionalnoho vyrivniuvannia ta rozvytku depresyvnnykh terytorii [Possibilities of special economic zones in the context of interregional equalization and development of depressed areas]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 1 (650), pp. 52-71 [in Ukrainian].
16. Laiko, O., Kovalenko, S., Bilousov, O. (2020). Prospects for the development of cluster forms of entrepreneurship in Euro-regions. *Baltic Journal of Economic Studies*, 6 (5), pp. 118-128. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2020-6-5-118-128>.
17. Liashenko, V., Khaustova, V., Trushkina, N. (2022). Cross-border transport and logistics cluster as a tool for territorial development of Ukraine and Poland: institutional basis. *Journal of European Economy*, Vol. 21, no. 4 (83), pp. 503-521. DOI: <https://doi.org/10.35774/jee2022.04.503>.
18. Liashenko, V. I., Pidorycheva, I. Yu., Antoniuk, V. P. et al. (2022). Formuvannia instyutsiinoho seredovysshcha modernizatsii ekonomiky staropromyslovykh rehioniv Ukrainy [Formation of the institutional environment for the modernization of the old industrial regions economies of Ukraine]. Kyiv, IIE of NAS of Ukraine [in Ukrainian].
19. Amosha, O. I., Zaloznova, Yu. S., Ivanov, S. V., Liashenko, V. I., Pidorycheva, I. Yu. (2021). Innovatsiine Prydniprovia: hra na vyperedzhennia [Innovative Dnieper: a game of advance]. Kyiv, Dnipro, IIE of NAS of Ukraine [in Ukrainian].
20. Sobkevych, O. (2022). Rozvytok industrialnykh parkiv yak chynnyk pryshvydshennia vidnovlennia ekonomiky Ukrainy [The development of industrial parks as a factor in accelerating the recovery of Ukraine’s economy]. *National Institute for Strategic Studies*. Retrieved from <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/rozvytok-industrialnykh-parkiv-yak-chynnyk-pryshvydshennya-vidnovlennya> [in Ukrainian].
21. Shevtsova, H., Shvets, N., Kramchaninova, M., Pchelynska, H. (2020). In Search of Smart Specialization to Ensure the Sustainable Development of the Post-Conflict Territory: the Case of the Luhansk Region in Ukraine. *European Journal of Sustainable Development*, 9 (2), pp. 512–524. DOI: <https://doi.org/10.14207/ejsd.2020.v9n2p512>.
22. Shevtsova, H. Z., Shvets, N. V. (2017). Klasteryzatsiia khimichnoi promyslovosti: yevropeyskyi dosvid ta uroky dlia Ukrainy [Clustering of the chemical industry: European experience and lessons for Ukraine]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 2, pp. 103-109 [in Ukrainian].
23. Proiekt Natsionalnoi prohramy klasterneho rozvytku do 2027 roku [Project of the National Cluster Development Program until 2027]. (2022). *Ukrainian Cluster Alliance*. Retrieved from <https://www.clusters.org.ua/blog-single/proyekt-naczionalnoyi-programy-klasterneho-rozvytku-do-2027> [in Ukrainian].
24. Innovatsiini klasteri Ukrainy – perevahy dlia biznesu [Innovation clusters of Ukraine – advantages for business]. (2020). *Industry4Ukraine*. Retrieved from <https://www.industry4ukraine.net/publications/innovacijni-klasteri-ukrainy-perevagy-dlya-biznesu/> [in Ukrainian].
25. Pro osoblyvosti roboty aktsionernoho tovarystva “Ukrposhta” v umovakh voiennoho stanu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17.03.2022 r. № 305 [On the peculiarities of the work of the joint-stock company "Ukrposhta" under martial law: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 17, 2022 No. 305]. (2022). *ips.ligazakon.net*. Retrieved from https://ips.ligazakon.net/document/view/kp220305?an=1&ed=2022_03_17 [in Ukrainian].
26. Pro zatverdzhennia planu nevidkladnykh zakhodiv z peremishchennia u razi potreby vyrobnychyykh potuzhnosti subiektiv hospodariuvannia z terytorii, de vedutsia boiovi dii ta/abo ye zahroza boiovykh dii, na bezpechnu terytoriiu: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 25.03.2022 r. №246-r [On the approval of the plan of urgent measures for the relocation, if necessary, of the production facilities of business entities from territories where hostilities are taking place and/or there is a threat of hostilities to a safe territory: Cabinet of Ministers of Ukraine Resolution of March 25, 2022, No. 246-r]. (2022). *ips.ligazakon.net*. Retrieved from <https://ips.ligazakon.net/document/KR220246?q=> [in Ukrainian].

27. Pro industrialni parky: Zakon Ukrainy vid 21.06.2012 r. № 5018-VI [On industrial parks: Law of Ukraine dated June 21, 2012 No. 5018-VI]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5018-17#Text> [in Ukrainian].
28. Pro zatverdzhennia Metodyky rozroblennia, provedennia monitorynhu ta otsinky rezultatyvnosti realizatsii rehionalnykh stratehii rozvytku ta planiv zakhodiv z yikh realizatsii: Nakaz Ministerstva rehionalnoho rozvytku, budivnytstva ta zhytlovo-komunalnoho hospodarstva Ukrainy vid 31.03.2016 № 79 [On the approval of the Methodology for the development, monitoring and evaluation of the effectiveness of the implementation of regional development strategies and action plans for their implementation: Order of the Ministry of Regional Development, Construction, Housing and Communal Services of Ukraine dated 31.03.2016 No. 79]. Retrieved from [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0632-\(2016\)_16?find=1&text=%D0%BD%D0%B5+%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%88%D0%B5+%D0%BD%D1%96%D0%B6#w2_1](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0632-(2016)_16?find=1&text=%D0%BD%D0%B5+%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%88%D0%B5+%D0%BD%D1%96%D0%B6#w2_1) [in Ukrainian].
29. Stratehii rehionalnoho rozvytku Dnipropetrovskoi oblasti na period do 2027 roku [Regional development strategy of the Dnipropetrovsk region for the period until 2027]. Retrieved from <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2020/12/strategiya-regionalnogo-rozvytku-dnipropetrovskoyi-oblasti-na-period-do-2027-rok.pdf> [in Ukrainian].
30. Stratehii rozvytku Kirovohradskoi oblasti na 2021-2027 roky [Development strategy of the Kirovohrad region for 2021-2027]. Retrieved from <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2020/12/strategiya-rozvytku-kirovohradskoyi-oblasti-na-2021-2027-roky.pdf> [in Ukrainian].
31. Chomu potribni klasteri ta klasterni polityky [Why clusters and cluster policies are needed]. (2020). *www.industry4ukraine.net*. Retrieved from <https://www.industry4ukraine.net/publications/chomu-potribni-klasteri-ta-klasterni-polityky/> [in Ukrainian].
32. Pidorycheva, I. Yu., Antoniuk, V. P. (2022). Modern Development Trends and Prospects for Innovation in the Technology-Intensive Sectors of Ukraine's Industry. *Science and innovation*, 18 (1), pp. 3-19. DOI: <https://doi.org/10.15407/sci.ne18.01.003>.
33. Pidorycheva, I. Yu. (2021). Innovatsiini ekosystemy Ukrainy: kontseptualni zasady rozvytku v umovakh hlobalizatsii ta yevrointehratsii [Innovation ecosystems of Ukraine: conceptual foundations of development in the conditions of globalization and European integration]. *Econ. promisl.*, 2 (94), hh/ 5-44. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2021.02.005> [in Ukrainian].
34. DealBook of Ukraine. 2022 edition. *InVenture*. Retrieved from <https://inventure.com.ua/upload/library/aventuresdealbook22fnl-220425084027.pdf>.
35. Grzegorzczak, M. (2022). How Ukraine's IT industry thrives despite Russia's war. *Emerging Europe*, December 23. Retrieved from <https://emerging-europe.com/business/how-ukraines-it-industry-thrives-despite-russias-war/>
36. Pershi keisy klasteriv IAM – rol yakisnoi analityky [The first cases of IAM clusters – the role of qualitative analytics]. (2020). *www.industry4ukraine.net*. Retrieved from <https://www.industry4ukraine.net/publications/pershi-keisy-klasteriv-iam-rol-yakisnoyi-analytyky/> [in Ukrainian].
37. Pidorycheva, I. Yu., Sokolovska, O. M. (2022). Ohliad landshaftu instrumentiv innovatsiinoi polityky YeS: vysnovky dlia Ukrainy [Overview of the landscape of EU innovation policy instruments: conclusions for Ukraine]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 2 (68), pp. 96-107. DOI: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2022-2\(68\)-96-107](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2022-2(68)-96-107) [in Ukrainian].
38. 10 vidpovidei na pytannia pro klasteri ta yikh rol u vidnovlenni ekonomiky [10 answers to questions about clusters and their role in economic recovery]. (2023). *Ukrainian Cluster Alliance*. Retrieved from <https://www.clusters.org.ua/blog-single/10-vidpovidey-na-pytannya-pro-klasteri/> [in Ukrainian].
39. 5 rolei klasteriv u kryzovi chasy ta u vidnovlenni ekonomiky krainy [5 roles of clusters in times of crisis and in the restoration of the country's economy]. (2023). *White Paper # 1. Ukrainian Cluster Alliance*. Kyiv [in Ukrainian].
40. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi stratehii rehionalnoho rozvytku na 2021-2027 roky: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 05.08.2020 r. № 695 [On the approval of the State Regional Development Strategy for 2021-2027: Cabinet of Ministers of Ukraine Resolution of August 5, 2020 No. 695]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
41. European cluster collaboration platform. (2022). *The European online hub for industry clusters*. Retrieved from <https://clustercollaboration.eu>.
42. The EU Single Market turns 30. (2023). *Enterprise Europe Network*, 21 February, Retrieved from <https://een.ec.europa.eu/news/eu-single-market-turns-30>.
43. Entrepreneurship and small and medium-sized enterprises (SMEs). (2023). *European Commission*. Retrieved from https://single-market-economy.ec.europa.eu/smes_en.
44. AGER. Amway. Newsroom, Ukraine. (2023). *Amway*. Retrieved from <https://news.amway.ua/ager/>.
45. 81% ukraintsvi khochut vidkryty svoiu spravu i ne pratsiyuvaty na «diadiu». Yakyyi biznes yikh pryvabliuye: doslidzhennia [81% of Ukrainians want to open their own business and not work for "uncle". What kind of business attracts them: research]. (2021). *Mc.today*, 24 February. Retrieved from <https://mc.today/uk/81-ukrayintsvi-hochut-vidkriti-svoyu-spravu-i-ne-pratsiyuvaty-na-dyadyu-yakyyi-biznes-yih-privablyuye-doslidzhennya/> [in Ukrainian].
46. Doing Business 2020. Comparing Business Regulation in 190 Economies. (2020). *World Bank Group*. Washington, DC: World Bank. DOI: <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-1440-2>.
47. Prohrama USAID «Liderstvo v ekonomichnomu vriaduvanni». Infografika [USAID Program "Leadership in Economic Governance"]. (2023). *Institute for Economic Research and Policy Consulting*. Retrieved from http://www.ier.com.ua/ua/sme_development/Infographics_LEV?pid=6086 [in Ukrainian].
48. Opytuvannia inozemnykh investoriv [Survey of foreign investors]. (2022). *Dragon Capital*. Retrieved from <https://dragon-capital.com/ua/media/foreign-investor-survey/> [in Ukrainian].
49. Piate shchorichne opytuvannia inozemnykh investoriv [Fifth Annual Survey of Foreign Investors. November 2020]. (2020). *Dragon Capital*. Retrieved from https://dragon-capital.com/content/uploads/2020_ForeignInvestorSurvey_Presentation_ua.pdf [in Ukrainian].
50. Indeks investytsiinoi pryvablyvosti. 2-he pivrichchia 2022 roku [Index of investment attractiveness. 2nd half of 2022]. (2022). *European Business Association*. Retrieved from https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2022/12/EBA-InvestIndex_2H-2022-UA.pdf [in Ukrainian].
51. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnyimi derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony: Uhoda. Mizhnarodnyi dokument vid 21.03.2014 № 984_011 (nabrannia chynnosti 01.09.2017 r.) [Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand: Agreement. International document dated 03/21/2014 No. 984_011 (entered into force on 09/01/2017)]. (2017). *Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011/ed20140321#Text [in Ukrainian].

52. The UN and the war in Ukraine: key information. (2022). *United Nations*. Retrieved from <https://unric.org/en/the-un-and-the-war-in-ukraine-key-information/>.

53. Zavychai povertaetsia tretyna. Skilky ukrainsiv zalyshatsia za kordonom ta yak bleauty zminiuiut demohrafiu – Libanova [Usually, a third is returned. How many Ukrainians will remain abroad and how blackouts change demographics – Libanova]. (2022). *New Voice*, 11 December. Retrieved from <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/skilki-ukrajinciv-zalishitsya-pislya-peremogi-naslidki-dlya-ukrajini-ekspert-ostanni-novini-50289318.html> [in Ukrainian].

54. Sohodni kozhen mozhe doluchytys do velykoi prohramy vidbudovy Ukrainy – Tetiana Berezna na Polsko-Ukrainskomu ekonomichnomu forumi [Today, everyone can join the great program of rebuilding Ukraine – Tetyana Berezna at the Polish-Ukrainian Economic Forum]. (2022). *Ministry of Economy of Ukraine*. Retrieved from <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=21e94812-7fab-44e1-b8c0-2d5d544b937a&title=Sogodni> [in Ukrainian].

55. Tarasovskiy, Yu. (2022). Bezrobittia v Ukraini na kinets roku stanovytye 30% – Minekonomiky [Unemployment in Ukraine will be 30% at the end of the year – Ministry of Economy]. *Forbes*, October 24. Retrieved from <https://forbes.ua/news/bezrobittya-v-ukraini-na-kinets-roku-stanovityme-30-minekonomiki-24102022-9252> [in Ukrainian].

56. Indeks inflatsii v Ukraini 2022 [Inflation index in Ukraine 2022]. (2022). *Minfin*. Retrieved from <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation/> [in Ukrainian].

57. Indeks inflatsii v Ukraini 2022 [The drop in GDP of Ukraine for 9 months of 2022 is estimated at the level of 30%]. (2022). *Ministry of Economy of Ukraine*. Retrieved from <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=4725f89d-00a3-4d63-941e-4dac3018ab07&title=PadinniaVvpUkrainiZa9-Misiatsiv2022-RokuOtsiniutsiaNaRivni30-> [in Ukrainian].

58. Serednia zarplata v Ukraini [Average salary in Ukraine]. (2022). *Minfin*. Retrieved from <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/average/> [in Ukrainian].

59. Serednia zarplata v Yevropi [Average salary in Europe]. (2022). *Minfin*. Retrieved from <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/world/europe/> [in Ukrainian].

Підричєва І. Ю., Ліщук О. В. Актуальні напрями та перспективи розвитку індустріальних парків і кластерів у контексті сучасної та повоєнної відбудови України

У статті визначено та обґрунтовано актуальні напрями та перспективи розвитку індустріальних парків і кластерів в Україні для пришвидшення відбудови національної економіки у сучасних та повоєнних умовах. Вони полягають у такому: (1) відновленні діяльності індустріальних парків, діючих до початку воєнного стану, облаштуванні індустріальних парків, включених до Реєстру, інженерно-транспортною інфраструктурою, зокрема як майданчиків для релокації підприємств; (2) формуванні потужних промислових та інноваційних кластерів як інструментів просування та розвитку конкурентних переваг регіонів, зокрема смарт-орієнтованих цілей регіональних стратегій розвитку на 2021-2027 роки; (3) пріоритетній державній підтримці індустріальних парків і кластерів у галузях, які забезпечують базові потреби населення в умовах війни та повоєнний час, а також в інноваційних галузях, що швидко розвиваються; (4) інституціоналізації кластерних процесів на державному та регіональному рівнях; (5) сприянні об'єднанню кластерів, формуванню їх міжрегіональних і міжгалузевих альянсів та інтеграції в економічний простір ЄС з подальшим входженням до міждержавних і транскордонних кластерів; (6) підтримці індустріальних парків і кластерів з орієнтацією на сприяння розвитку малих і середніх підприємств; (7) застосуванні податкових та нефінансових стимулів для активізації діяльності індустріальних парків і кластерної кооперації як інструменту вирішення проблем працевлаштування, уповільнення міграції та повернення українців з-за кордону. Обґрунтовані напрями та перспективи формують наукове підґрунтя для включення відповідних рішень до державних і регіональних політик з метою формування сприятливих умов розвитку індустріальних парків і кластерів в інтересах сучасної та повоєнної відбудови України.

Ключові слова: індустріальні парки, кластери, війна, сучасна та повоєнна відбудова.

Pidorycheva I., Lischuk O. Actual directions and prospects for the industrial parks and clusters development in the context of modern and post-war recovery of Ukraine

The article identifies and substantiates the current directions and development prospects of industrial parks and clusters in Ukraine to accelerate the recovery of the national economy in modern and post-war conditions. They are as follows: (1) the resumption of the activity of industrial parks operating before the start of martial law, the arrangement of industrial parks included in the Register with engineering and transport infrastructure, in particular as sites for the relocation of enterprises; (2) the formation of powerful industrial and innovation clusters as tools for promoting and developing the competitive advantages of the regions, including smart-oriented goals of regional development strategies for 2021-2027; (3) priority state support for industrial parks and clusters in industries that meet the basic needs of the population in war and post-war conditions, as well as in rapidly developing innovative industries; (4) institutionalization of cluster processes at the state and regional levels; (5) promoting the unification of clusters, the formation of their interregional and intersectoral alliances and integration into the EU economic area with subsequent entry into interstate and cross-border clusters; (6) support for industrial parks and clusters with a focus on promoting the development of small and medium enterprises; (7) the use of tax and non-financial incentives to enhance the activities of industrial parks and cluster cooperation as a tool for solving problems of employment, slowing down migration and returning Ukrainians from abroad. The substantiated directions and prospects form the scientific basis to include relevant solutions in state and regional policies to create favorable conditions for industrial parks and clusters development in the interests of the modern and post-war recovery of Ukraine.

Keywords: industrial parks, clusters, war, modern and post-war recovery.

Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції 03.03.2023